

TEORETICKÉ POZNÁNÍ A JEHO OBJEKT. NĚKTERÉ PROBLÉMY

MIROSLAV MARŠÍK, Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ, Praha

MARŠÍK, M.: Theoretical Knowledge and its Object. Some Problems. *Filozofia* 33, 1978, No 3, p. 270—288

The increasing complexity and abstractness of theoretical knowledge bring along certain problems of philosophical character. Beside others, it is the complex of questions connected with the nature and the limitation of the object of knowledge („gnoseological“ object) in science. One of the first problems dealt with in the paper, is that of the so called theoretical objects. The author has submitted this notion to critical investigation. He proves that its introduction has resulted from the overestimation of the autonomy of theoretical knowledge and its peculiarities and in its consequences it approaches the standpoint of „principal coordination“ of subject and object, while the theory of cognition becomes a criterion of its own. It is always a certain part of material reality (a thing, a process, a relation) that is an object of human cognition, it is never the very notion of this part of material reality. Notions, even with their extraordinary importance for knowledge, are only a means, they fulfil the instrumental function of the moment of the reflection process.

If, after all, knowledge itself becomes the object of knowledge, knowledge both as a process and as a product and its components and parts (perceptions, imaginations, notions, theories, etc.), then it is not as a substitute of these material objects that are produced in the subjective form (as ideas, ideals), but as an objectivized process that in its social-historical, psychological, linguistic and other conditionalities and shape becomes secondarily an object of specific investigation. The elucidation of these circumstances is not fully realizable without removing the confusion often accompanying the notion of existence. The author submits to criticism the opinions that mix the specific conception of existence in semantics, logic and mathematics with the philosophical (ontological) meaning of existence connected with temporal-spatial being of material objects. In conclusion the paper is concerned with the problem of the content and the cognitive functions of notions of potential object and hypothetical object and tries to determine their specific signs.

Na rozdíl od představ staršího materialismu zakotvila v dialektickém materialismu pevně myšlenka, že pro volbu a vymezení objektů poznání a pro jejich celkovou relevantnost má rozhodující význam lidská materiální praxe, která poznání permanentně stimuluje a přímo či nepřímou mu umožňuje odkrývat v hmotné realitě stále nové horizonty. Přitom dnes není třeba ani dokládat, že v rozvoji poznání zvláště roste význam jeho teoretické složky. Se vzrůstající složitostí a abstraktností teoretického poznání, v níž se často jakoby ztrácí přímá souvislost s hmotným světem, vznikají však i některé nové či staronové problémy filozofické povahy. Kromě jiného je třeba znovu ověřovat a z různých stran zkoumat otázku, jakým způsobem a v jakých podobách vystupují reálné objekty v teoretickém poznání a v souvislosti s tím analyzovat

z dialektickomaterialistických pozic i některé netradiční okolnosti a zřetel, jež odtud plynou např. pro problém existence. Naše zkoumání započneme úvahou o korektnosti pojmu „teoretický objekt“, jehož zavedení navrhli v posledních letech někteří vědci a filozofové.

1. Problém tzv. teoretických objektů

Sporná povaha celé záležitosti tkví podle našeho názoru především v tom, že každý pokus zavést pojem „teoretický objekt“, ať už je odůvodněn jakkoli, se musí dříve či později střetnout s požadavkem jednoznačnosti pojmu objekt v jeho materialistickém významu, ověřeném celým společenským životem i dějinami poznání (vědy). Vycházíme přitom ze stanoviska obecně přijatého v dialektickomaterialistické gnoseologii, že objekt poznání (ať již je jím věc, proces nebo vztah) představuje vždy část materiální skutečnosti mimo nás anebo nějaký aspekt nebo projev nás samých, (našeho organismu, naší psychické aktivity) chápáný ovšem nikoli jako imateriální jsoučno, ale jako materiální projev. Stane-li se tedy za určitých okolností objektem samo ideální či psychické, potom ne v nějaké své substanciální (idealistické) desinterpretaci, ale v tom smyslu, jak jej vytýčil Marx: „Ideálně není nic jiného než materiálně přesazené do lidské hlavy a v ní přetvořené.“ (1, s. 30)

Z tohoto hlediska nese s sebou sám pojem „teoretický objekt“ jistý moment problematičnosti nebo dvojnáčnosti. Podívejme se však dříve na argumenty, které se uvádí v jeho prospěch. „Uznávajíc, že objekty lidského poznání jsou zaznamenávány znaky jazyka, není těžko vidět, že předměty teorie mohou být určeny jedině v jazyce teorií... Proto odpověď na otázku, co konkrétně vystupuje jako realita, může být dána jen v rámci té či jiné prověřené a prakticky potvrzené teorie a bude se podstatně lišit z hlediska pohledu rozličných teorií. Z perspektivy kterékoli vědecké teorie realitou je to (v předmětné oblasti), co existuje (reprezentováno objekty dané teorie). Takovým způsobem každá teorie předpokládá vlastní realitu.“ (2, s. 116—117) V důsledku toho platí ovšem i naopak: „Ten fakt, že každá teorie předpokládá svou realitu, znamená, že teorie se liší svými objekty.“ (2, s. 118) Jako příklad k tomu slouží pojem (objekt) „čtyřrozměrného kontinua“, které se vyskytuje v teorii relativity, ale nikoli v newtonovské mechanice, specifičnost pojmů („objektů“) každé vědy ve srovnání s jinou atd.

Domníváme se, že významový posun v aplikaci a výkladu pojmu objekt, k němuž zde došlo, vede k některým sporným bodům. V první řadě je zřejmé, že jako teoretické objekty zde vystupují teoretické pojmy. Ale pojmy, podobně jako jiné prvky a součásti myšlenkové aktivity a stejně jako myšlenky (ideje) samy jsou opět specifickými projevy procesu odrážení reality, jehož výsledky (i poznání jako celek) slouží na jakémkoli stupni vyvinutosti vždy k regulaci činnosti a života vůbec. Proces odrazu jako celek a s ním i jeho konstitutivní prvky kvalifikují

se tím jako prostředek, nástroj, „mechanismus“ poznání, jehož objektem je hmotný svět v tom či onom svém aspektu či části. Posuneme-li souvislost těchto činitelů tak, že objektem se stane teoretický (abstraktní) pojem (konstrukt), pak vzniká otázka, co je tu vlastně kriteriem poznání. Může se snad teoretické myšlení ověřovat na svých pojmech, na svých vlastních součástech?

Materialistické východisko Bažana a jeho spoluautorů je samo nepochybné a v předchozím textu jasně vyjádřené. Nicméně zde dochází k pojmové (významové) záměně: mimořádná pozornost věnovaná specifické pojmových operací a odmítnutí „iluze identity“ (ztotožnění odrazu a odráženého v naivním realismu) vede k tomu, že produkty a momenty racionalizace a symbolizace, které ve vědě nejednou figurují jako jakési zprostředkované předmětné východisko, jako odvozený „materiál“ v tom smyslu, že jsou spjaty s původnějším „zpracováním“ autentického objektu a tvoří tak zároveň s ním jakýsi odrazový můstek pro další, pronikavější, abstraktnější postupy poznání, jsou tu samy povýšeny na status objektu a jejich specifické rysy na specifickou realitu. Avšak vzájemnou konfrontaci mezi vnímáním a myšlením ani pochody vnitřní myšlení samého, které zahrnují složité procesy „transportu“ a transformace kognitivního obsahu informace [příčemž se nezbytně vyjevují také konflikty a vznikají myšlenkové problémy], nelze představit jako vztah specifické teoretické „reality“ vůči operacím myšlení, ale mnohem spíše jako vztah určitého dosaženého subjektivního obrazu reality k další aktivitě poznání, která vedle své základní praktické motivace je stimulována i vnitřní dialektikou poznávacího procesu samého. Podívejme se však na záležitost blíže.

Označíme-li výsledek odrážení objektů reality jako subjektivní obraz (v racionální rovině pojem, teorie i vědecký systém), jako jejich kognitivní reprodukci (což již samo vylučuje identitu), pak tento obraz vystupuje na určité úrovni zároveň jako ideální kopie či model objektu. Porovnání tohoto modelu s „originálem“, tj. s objektivní realitou je možno nazvat interpretací (někdy i dekodováním významu — i když pojmy vystupují také v odlišných souvislostech), jejímž rozhodujícím kriteriem je společenská praxe. „Takto jsme charakterizovali obraz jako model. Jako model je účelné chápat nějaký systém (či podsystém), který se nachází ve vztahu zobrazování (otobrazeni) a ikonografického nebo neikonografického s jiným systémem za podmínky, že při změně parametrů posledně uvedeného se zobrazení (odraz) uchová. Člověk... přitom interpretuje modely tak, že vytváří vztah mezi nimi a objekty.“ (3, s. 135)

Vystupuje-li racionální (abstraktní) poznání a jeho součásti jako modely (tj. subjektivní obrazy, specifické a strukturní kopie atd.) hmotných objektů (procesů, vztahů), pak v otázce rozlišitelnosti dobrých (adekvátních) a špatných (neadekvátních, klamných) modelů mohou

v konečné instanci (jež nijak nepopírá zprostředkující články kognitivního charakteru) vystoupit jako rozhodčí jen tyto objekty samy a to přímým nebo nepřímým praktickým kontaktem s poznávacím subjektem. V této roli kritéria poznání — jež je protějškem jeho role jako východiska a základu poznání — je označován reálný hmotný objekt také jako referent teorie. K těmto souvislostem se nedávno jednoznačně vyslovil Mario Bunge. „Jeví-li se posléze fyzika vědou o věcech, jež zjevně existují mimo nás, pak její úkol zůstává tradiční: dobrat se stále úplnějšího a přesnějšího vědění o těchto věcech . . .“ A pokračuje: „To, o čem mluví konstrukt (pojem, zjištění nebo teorie), nebo co symbolizuje, nebo k čemu se vztahuje, nebo možná o čem se jen předpokládá, že se vztahuje, nazývá se předpokládaným (nebo hypotetickým) referentem daného konstruktů. Referentem konstruktů může být jedinečný objekt nebo určitý počet objektů; může být vnímaným nebo nevnímaným, reálným nebo zobrazeným atd. V libovolném případě referent konstruktů představuje soubor předmětů, a proto se nazývá také (předpokládanou nebo hypotetickou) třídou referentů konstruktů.“ (4, s. 79)

Dosud uvedená zjištění postačují pro naše účely k zdůvodnění závěru, že referenty vědy (poznání) nejsou teoretické pojmy, ale reálné objekty, ty či ony fragmenty reality, s nimiž člověk vchází do poznávacího vztahu. Z tohoto hlediska jeví se pojem „teoretický objekt“ ve svém *rozšířeném* významu jako nejednoznačný a sporný. Korektní interpretace je možná jen tehdy, míní-li se jím reálný objekt, který je zkoumán teoretickými prostředky či v teoretickém kontextu na rozdíl od úrovně zkoumání ohraničené prostředky smyslově názorné analýzy.¹ Jsou-li však mezi teoretickým a neteoretickým (nepozorovatelným) poznáním plynulé přechody a není-li tu žádné předem jasně vytyčitelné hranice,² pak pojem „teoretický objekt“ i v tomto významu je nutno brát s nemalou rezervou. Stále tu totiž zůstává možnost, že teoretickému objektu bude připsán — třeba jen implicitně — ontologický význam, který však povahou věci nebude nezávislým na subjektu poznání. Přijetí takového statutu pro zdroj poznání není ovšem slučitelné s mate-

¹ V tomto ohraničeném a podmíněném smyslu a jako protiváhu pojmu „empirický objekt“ navrhuje Gelman a Lavrenčuk v systému teorií vydělení ještě podsystemu „vytvářejícího jakýsi abstraktní objekt. Nalikolik však tento objekt, ježto disponuje jen částí vlastností výchozího objektu a vystupující jako jeho zastupitel v dalších zkoumáních není ničím jiným než modelem výchozího objektu, potom vydělení podsystemu, jehož základní funkci se jeví vytvoření tohoto modelu, je vhodné nazvat útvarem vytváření modelu, nebo prostě „modelem““. (O. Ja. Gelman, N. B. Lavrenčuk, Specifika analiza naučnych teorij v ramkach obščej teorij sistem. In: Filosofskije voprosy logičeskogo analiza naučnogo znanija. Vypusk 3, Jerevan 1974, s. 146—147).

² V polemice proti neopozitivismu poukázal na tuto okolnost z pozic blízkých materialismu Grover Maxwell. („Ontologické postavení teoretických entit“. In: Filosofie vědy. Praha 1968).

realistickou filozofií. V takovém případě totiž dříve či později musí dojít k situaci, kdy se poznávající subjekt shledá v teoretickém objektu se svým vlastním odleskem jako člověk, kteří spatří svou vlastní tvář na vodní hladině.

Zdá se, že hlavním podnětem vedoucím ke koncepci teoretických objektů je odloučení teoretického poznání od jeho prakticko-empirických zdrojů a nadměrné ocenění jeho autonomního významu. Odtud zřejmě také vyvěrá zmíněné koncepti blízký názor, dost rozšířený mezi částí filozofů a teoretiků vědy, podle něhož teoretické (vědecké, abstraktní) pojmy jsou ověřitelné či pravdivé, tj. mají odpovídající reálnou (materiální) jsočnost jen vzhledem k teorii, v níž se vyskytují. E. E. Lednikov ve své zajímavé stati namířené proti Carnapovi na závěr dost překvapivě proklamuje zmíněný názor těmito slovy: „Vše, co existuje, připouští se jako jsočí jen v souvislosti s nějakou teorií... Otázka, co existuje, položená bez odvolání na nějakou určenou teorii, postrádá smysl. V ontologických zjištěních vědeckých teorií je jakoby obsažen osobitý princip ‚ontologické relativity‘ analogický principu relativity ve fyzice.“ (5, s. 70) Obdobně usuzuje Ernest Nagel, který je ilustruje na pojmech vývojově vyššího a determinovanosti. „Stručně řečeno, zdali je nějaký systém deterministický ve vztahu k dané řadě svých rysů, je záležitostí, jež vyžaduje, aby byla vztahena k nějaké specifické řadě teoretických předpokladů.“ Podobně je tomu, soudí Nagel, s pojmem vývojově vyššího (emergentního). „Např. s ohledem na Daltonovu atomistickou teorii je mnoho vlastností chemických sloučenin emergentních a s ohledem na tyto vlastnosti jsou podle této teorie chemické sloučeniny organické a neaditivní systémy. Ale vzhledem k soudobé kvantové teorii určitý počet těch vlastností, které jsou emergentní pro Daltonovu teorii, není již emergentní; s ohledem na tyto vlastnosti jsou chemické sloučeniny aditivní systémy vzhledem ke kvantové mechanice, ačkoli neaditivní vzhledem k starší teorii.“ (6, s. 20–21)³ Ačkoli v jednom případě se mluví o existenci objektů vůbec (Lednikov), zatímco v druhém spíše o existenci vztahů a vlastností, je rozdíl jen v souvislosti.

Celá otázka je ovšem velmi složitá a nesnadná. Všimněme si však několika problematických bodů. Na první pohled se zmíněné pojetí jeví zcela logickým a přirozeným. Ať se jedná o cokoli, člověk jen poznáním dospívá k tomu, zda něco je (nebo má takovou a takovou vlastnost), nebo není. Poznání představuje vědomou kognitivní složku subjektovo-objektového vztahu a jako takové se promítá do sdělitelných, symbolicky vyjádřených, vědomím interpretovatelných výrazů a projevů. Poznaná a vyjádřená jsočnost něčeho (objektu) není tedy identická

³ K Nagelovým příkladům poznamenejme jen stručně: a) aditivnost není v rozporu s emergencí (novou kvalitou), je naopak jejím předpokladem (přechod kvantity v kvalitě), b) těžko lze vyvozovat instruktivní závěry ze srovnání nejmodernější teorie s koncepcí dnes již jen s historickým významem.

s jeho samotnou existenci; nezdvojuje ji, ale je jejím odrazem v subjektu. Je to odražená (zobrazená) existence. Jestliže v tomto vztahu (procesu) má odraz ať už z jakýchkoli příčin neadekvátní ráz, anebo je dostupná informace nedostatečná, pak vznikají pochyby o povaze objektu nebo jeho skutečné existenci vzhledem k danému souboru poznání.

Až sem sahá patrně shoda se stanoviskem „ontologické relativity“. Při dalším postupu se však již otvírá dilema: buď chápeme celou záležitost tak, že příslušné poznání nám v zásadě odhaluje svým odrazovým charakterem existenci objektů a jejich vlastnosti a vztahy, zatím co tyto existují nezávisle na tomto poznání (na jeho postupech, adekvátnosti atd.), anebo existence a povaha předmětu stojí a padá s příslušným útvarem poznání. V obojím případě se počítá s relativností: v prvním případě jde však o relativnost poznání vůči skutečnosti, v druhém případě o relativnost skutečnosti („ontologická“ relativita) vůči poznání. Vezmeme-li přitom v úvahu fakt střídání názorů a teorií, pak druhá verze ústí v předpoklad, že s útvary poznání se mění i sám objekt. Zaniká-li názor nebo teorie, mizí odpovídající objekt, vzniká-li nová teorie nebo koncepce (hypotéza?), vzniká (vytváří se, objevuje se atd.) objekt nového typu. Teoretické poznání takto domyšlené nabývá ne odrazového, ale kreačního charakteru, v němž důraz spočívá na imanentní schopnosti subjektu. I když zmínění autoři svou koncepci tak daleko nedovádějí, přece jen v důsledcích není jejich pojetí příliš vzdálené „princiální“ či „nerozlučné“ (a podobně) koordinaci subjektu s objektem.

Ve skutečnosti se tu však zapomíná či nebere v úvahu, že velká většina teoretických pojmů navazuje na zkušenosti, smyslový, praktický základ lidského poznání, v němž existence hmotných objektů (procesů, vztahů, vlastností) se do poznání přímo vtiskla životní praxí. Tak je tomu např. s pojmem tíže. Prakticko-zkušenostní poznání dávno odhalilo jako jeho materiální korelát objektivní vlastnost charakteristického typu, společnou jak klidovému, tak pohybovému stavu věcí. Všechna další zkoumání (a poznatky) — včetně gravitační teorie — z tohoto základu vychází a jeho ontologickou platnost potvrzují, i když jej dalekosáhle rozšiřují, prohlubují a vzdalují se názornému spektru. Vědecká explikace tíže nebere v pochybnost její objektivní existenci (jsoucnost), ale vychází z ní jako z faktu mimoteoreticky (předteoreticky) stanoveného. Podobně je tomu u pojmu světla. Jeho dvojaký korpuskulárně vlnový charakter byl stanoven dvěma odlišnými a do určité doby i protikladnými teoriemi (vlnovou a korpuskulární). Do doby, než byly oba typy vlastností (projevů) experimentálně ověřeny a technicky využity (v optice, fotografii, v astronomii atd.), existovalo jisté oprávnění formulovat věc tak, že světlo má korpuskulární charakter jen podle jedné teorie (Newton) a vlnový podle druhé (Huyghens). Ale po experimentálních důkazech a praktickém využití naopak ztrácí smysl říkat,

že tyto vlastnosti (charakteristiky) „mají význam jen v souvislosti s tou nebo onou teorií“. Souvislost s určitým druhem teoretické explanace se tím ovšem neruší, ale v konfrontaci lidí a přírody prokazuje svou skutečnou funkci: je to funkce — a to platí o poznání jako celku — kterou je možno označit jako instrumentální, zprostředkující, nikoli principiální či „ontologickou“. Potvrzuje to samo každé relativní dovršení či vyvrcholení poznávacího procesu, v němž teorie jsou ostatně jen jedním, podřízeným momentem celého komplexu poznání a jeho spojitosti s činnostmi. Je-li totiž poznání ověřeno a potvrzeno, pak vstupuje do pozadí teoretický postup a jeho momenty (instrumentalita poznání) a dostává se do popředí reálný kontakt s objektem, respektive objekt sám. A to nejen ve svém významu pro praxi, ale i pro samu teorii. Ověřené objektivní skutečnosti tvoří jádro faktů, bez nichž nemůže postupovat dále ani teorie.

Jen ve dvou případech zůstává vazba na původní teorii určující. Je to v případě takzvaného konstruktů, tj. pojmu, který byl odvozen ad hoc pro potřeby teoretického postupu z různých, často značně heterogenních aspektů skutečností případně i poznávacích pochodů (např. pojem spojovacího článku, „missing link“ v teorii antropogeneze, nebo proměnné veličiny v různých vědách), nebo (aspoň do určitého momentu) tehdy, jde-li o hypotetický objekt. V tomto případě (k němuž se ještě vrátíme) je pro nedostatečnost informace existence určitých objektů jen předpokládána, tj. nepřímou vyvozena podle teoretických premis, v jejichž rámci probíhá také ověření. Nepotvrdí-li se pravdivost teorie, padá s tím většinou (i když ne vždy) i předpoklad existence objektu, který je tím kvalifikován jako fiktivní. Oba případy mají v moderní vědě svůj význam. Nepřevládají však natolik, aby bylo oprávněné to zobecnění, s nímž jsme se setkali v koncepci „ontologické relativity“.

2. Ideální jako objekt poznání

Na druhé straně se setkáváme s případy, že se nejednou užívá objektového vyjadřování, v němž myšlenka se stává jakoby objektem jiné myšlenky, pojem objektem jiného (nebo jiných) pojmů atd. Avšak to, co na první pohled zde vystupuje jako objektová vztáznost „vyššího“ řádu, zpravidla se zakládá na sémantické záměně myšlenkové zaměřenosti (intencionality) vůbec za zaměřenost objektovou (materiální). Předpokladem této záměny je okolnost, že všechno naše poznání (ať smyslové či rozumové) se vztahuje k něčemu, má určitý obsah — bez ohledu na jeho charakter. Jinak řečeno smysly i rozum vypovídají vždy o něčem předmětném (čímž se liší od jiných forem psychické aktivity, např. od emocí). Je prokázáno, že toto „něco“, tato obsahovost je ve svém konkrétním vyjádření vždy materiálně podmíněná (stimulována) vnějšně nebo jen vnitřními pochody organismu.

Ale poznání není korelátem pro jakoukoli materiální stimulaci našeho mozku; je produktem zvláštního vztahu subjektu k světu, k jeho objektům, který je možno formulovat jako jednoznačný vztah mezi subjektem a právě těmi kterými objekty, přičemž iniciátorem vztahu není ta či ona stránka subjektu sama o sobě (včetně mentálních aktivit), nýbrž subjekt jako celek (společenský subjekt).

Tato okolnost předznamenává jak poznání vůbec, tak každý jeho jednotlivý akt. Započne-li nyní poznání, ať už jako odraz v podobě percepce nebo jako informace už symbolicky (znakově) zpracovaná, probíhá jako proces zahrnující sled více či méně fází a instancí charakterizujících mediační ráz poznávací dynamiky.⁴ Subjektivní obraz objektu stejně jako plán jednání (odpovědi), který s ním souvisí, není jednorázovým výsledkem, ale integrací sledu aktivit často protikladného, konfliktního charakteru. V procesu vnímání a při práci intelektu je sled aktivit a jejich součástí (prostředků) orientovaných na objekt doprovázen v naznačeném smyslu stálými zpětnými vazbami, podmíněnou reverzibilitou vztahující se jak k vlastnostem objektu, tak k stavům a potencím subjektu. Oddiferencování těchto fází a momentů vůči sobě navzájem, zjednodušeně řečeno: jedněch vjemů vůči druhým, jedněch pojmů a myšlenek vůči druhým atd., spjaté s odrůzněním a složitými vazbami různých stupňů a „pater“ abstrakce, představuje dialektiku poznávacího procesu, v níž lze sotva spatřovat nějaký analogon nebo vnitřní repliku základního subjektovo-objektového vztahu a s ním i opakování aktu objektivace jakoby „na druhou“. Vjem se nestává objektem vzhledem k jiným vjemům,⁵ pojem vůči jiným pojmům či myšlenkovým operacím; to, co se takto zdánlivě jeví (nebo spíše traduje), jsou ve skutečnosti svou povahou diskontinuitní momenty přenosu a zpracování

⁴ „Při vnímání (a ještě více při myšlení — M. M.), když zachycujeme nějaký objekt nebo událost, nejsme často schopni je kompletně nebo plně kategorizovat napoprvé. Namísto toho počínáme kategorizaci jedním, druhým, třetím způsobem atd., přičemž často používáme dalších informací z objektu nebo události, nebo zkoušíme naši minulou zkušenost, pokoušejíc se rozeznat, co může být tímto objektem nebo událostí... To znamená, že podnikáme řadu provizorních kategorizačních odpovědí než dospějeme ke konečné kategorizační odpovědi, jež se stane aktivačním stimulem následného chování... Je proto nezbytné při každém úplnějším popisu percepce vzít v úvahu takové serie interpretací, jež vedou ke konečné interpretaci vztahující se k povaze zachycovaného objektu nebo události.“ (F. H. George *The Cognition*. London 1962, s. 195)

⁵ Pokud jde o smyslové vnímání, poukázal důrazně Rubínštejn, že nevnímáme (nejsou objektem) požitky, vjemy, smyslové obrazy či signály smyslů (receptorů), ale objekty samy. „Podstata věci je v tom, že není lokalizován zvukový počitek, nýbrž zvuk jako fyzikální jev odražený v sluchovém obraze a vnímaný sluchem... Nejsou vlastně lokalizovány a vnímány zrakové obrazy, nýbrž vjem není vjemem obrazů [což by znamenalo vjem vjemů], ale předmětů — materiálních věcí.“ (S. L. Rubínštejn, *Bytí a vědomí*, Praha 1961, s. 77–78).

informace (obsahu odvozeného z objektu) a jejich vzájemné vazby, přechody i konfrontace anebo (což je de fakto jen speciálním případem prvního) dodatečně defázované (oddiferencované) momenty zpětné vazby a kontrolní funkce vyšších forem poznání (ať už ve svém spontánním nebo analyticky záměrném výrazu). Ať tak či onak, hmotný objekt není možno ztotožnit s prostředky, způsoby či fázemi poznávacího procesu.

V zásadě totéž platí také o poznání v jeho sdělovaném (jazykově nebo jinak) vyjádření. Ve vědeckých pracích například dochází průběžně k zkoumání určitých názorů vyslovených a formulovaných jinými, k analýze konkrétních či teoretických pojmů, celých teorií atd. Ale předmětem (objektem) zkoumání tu není v zásadě sám pojem (náзор, teorie a pod.) jako takový, ale především ten objekt (ten soubor či třída objektů), k nimž se informační (kognitivní) obsah pojmu či teorie vztahuje a na něž poukazuje. Z gnoseologického hlediska je jediné významná tato určenost. Protože však každé poznání je zároveň také výrazem (projevem) určitého konkrétního subjektu s jeho sociálně historickou podmíněností a osobitou zvláštností — což se obojí přenáší i na způsob a formu vyjádření poznávacího obsahu — dochází průběžně k tomu, že pozornost se obrací rovněž k této stránce a pojem či teorie (náзор atd.) se stává skutečným objektem zkoumání, a to buď zároveň s objekty své poznávací reference nebo více či méně nezávisle od nich. Jak v prvním, tak v druhém případě pak vystupuje do popředí buď tvůrce (subjekt) názoru ve svém charakteristickém osobnostním a sociálním projevu (v sociálních teoriích se dostává v této souvislosti na první místo ideologický moment) nebo sama forma či způsob vyjádření, chápaná z hlediska přiměřenosti, srozumitelnosti, ekonomičnosti nebo z různých stránek své lingvistické skladby. Sociálně historická, osobnostní, lingvistická a logická stránka se s obsahovou (objektovou) velmi úzce ovlivňují (jako vůbec obsah a forma v čemkoli) a jejich evoluční vzájemná podmíněnost je zřejmá. V tomto dialektickém podmínění obsahu a formy (způsobu) odrazu musíme považovat obsahovou stránku — objekty materiálního světa — za dominantní složku. Jejich místo a funkci v poznávacím procesu nelze zásadně zaměnit či obrátit.

Okolnost, že za určitých podmínek se středem poznávacího zaměření může stát samo poznání v tom či onom svém výrazu nebo fázi, dokazuje ovšem mimořádnou schopnost lidského subjektu postihnout sebereflexí ty či ony materializované (objektivizované) výrazy svých vlastních poznávacích pochodů jako skutečný objekt a studovat je v jejich historické, psychologické, jazykové, logické a jiné podobě. Evolučně se tato schopnost vyvinula nesporně jako součást a svébytné pokračování stálého a nezbytného ověřování objektové adekvátnosti obsahu poznání samého. Tímto aktem se však neodstraňují, ale spíše vyvstávají odlišnosti těch objektů (tj. objektů poznávacího sebevztahování) od

objektů vnějšího světa. Do popředí se mohou dostat ovšem teprve tehdy, kdy poznání a jeho momenty vystupují ne ve své vlastní funkci odrážení objektů, ale druhotně a zprostředkovaně jako sám objekt specifických vlastností a dynamiky.

Výrazně vystupuje tato okolnost zvláště v souvislosti s rozбором jazyka. Zvláštnosti sdělovací, expresivní a dalších funkcí řeči jsou např. v sémantice shrnuty zároveň se symbolickým záznamem vlastních výsledků poznávacího procesu do společného vztahu: znak — význam — denotát (designát). Avšak ani význam, ani denotát slova (jazykového výrazu) neznamenají nutně materiální situaci, i když jej mohou znamenat (a převážně také znamenají). Tak např. slovo zvíře může být znakem různých významů (reálných i chimérických) (7, s. 119)⁶ a jeho designátem může být také jen vyprávění (knižní text) o zvířatech, jejich snímek, nebo takové zvíře, které je jen výtvorem fantazie atd. Zcela na místě jsou proto výhrady, které vůči přecenění možností sémantiky v rámci gnoseologického výkladu formuluje Dubovskoj: „I když dané schéma je sdíleno mnohými badateli, obsahuje nicméně řadu nedostatků a kromě toho trpí neurčitostí. Nic neříká totiž o genezi znaku, neukazuje, na jaké etapě znakového procesu funguje každá z jeho komponent a zanechává otevřenou otázku, zda se procesu komunikace účastní sám denotát.“ (3, s. 131)

3. Pojetí existence a materialismus

Ze stanoviska materialistické gnoseologie vystupuje přitom jako závažný problém okolnost, že pojem denotátu či designátu má ve většině sémantických koncepcí formální charakter, který v lepším případě materiální objekt poznávacího, subjektovo-objektového vztahu zahrnuje jako zvláštní případ, ale jde daleko za něj svou vztažností k převážně čistě subjektivním referencím, které mnohdy získaly pseudoobjektovou podobu. Sémantická adekvátnost (správnost) není proto totožná s materiální pravdivostí, ač na ni může poukázat nebo ji vyjádřit jako jednu z instancí svých operací.⁷ Nebylo divu, že některé ze souvislostí stanovených sémantickou analýzou jazyka využil příslušný druh filozo-

⁶ „Jiný rozdíl mezi designací a významem je ten, že jen určité skutečně definované výrazy designují, kdežto snad všechna slova a další komplexnější jednotky, schopné stát se výrazem, mají význam.“ (7, s. 119)

⁷ „Sémantická definice pravdy namísto rozhodování otázky a signifikantnosti vět jazyka *L* předpokládá, že jsme to již vyřešili. Ze zcela analogických důvodů nám sémantika neumožňuje rozhodnout, zda sémantické termíny daného systému *T* opravdu mají nebo nemají sémantickou, faktuální nebo ontologickou referenci, t. j. charakteristický rys, o němž se někteří autoři domnívají, že rozlišuje pravé teoretické konstrukce od pomocných nebo zprostředkujících teoretických termínů.“ (Carl C. Hempel, Teoretikovo dilema. In: Filozofie vědy. Praha 1968, s. 137)

fického subjektivismu (sémantický idealismus a pod.). W. Quine, který se od těchto verzí chce distancovat, proto výslovně podotýká: „Ontologie, kterou přijímáme, nebo kterou daný kontext předpokládá, nedá se zkoumat jen rozbořením slovníku; víme, že substantiva mohou být užita nedesignativně, čímž jsou zbavena významu... Ne pouze užití substantiva, ale jeho designativní užití vede nás k přijetí objektu označeného substantivem... Abychom zjistili, zda nějaké substantivum je v daném kontextu užito designativně, musíme hledat za substantivem a pozorovat užití zájmen. Způsoby užití substantiv, jež vedou k rozpoznání objektu, jsou vtěleny do operací existenciální generalizace a aplikace.“ O něco dále pak dodává: „Fakticky se otázka ontologických předpokladů redukuje zcela na otázku oblasti krytých kvantifikátorem.“ (7, s. 118, 125)

Že toto Quinovo pojetí (nehledě na úzkost jeho kritéria z gnoseologického hlediska — jen užití zájmen!) se značně blíží materialismu, potvrzuje autor (důrazněji) i v jiné práci.⁸ Ale sémantická dikce není jednoznačná a pojem objektu se tu může vztahovat právě tak na objekty slovně vyjádřené imaginace, fantazie, na projevy halucinací, klamů, záměrných i nezáměrných fikcí atd. Objektem v sémantickém smyslu může být tedy i románová postava, mystické zvíře, vymyšlená příhoda atd. právě tak, jako materiální objekt (vztah, proces a pod.). Je třeba opakovat, že jako produkty činnosti lidského mozku a jako sociálně vyjádřené a sdílené myšlenky mohou takovéto výtvořiny být a běžně se stávají objektem lidského poznání a výzkumu jako každé jiné. Nejsou jimi však ve smyslu, na který poukazuje sémantický (literární, mýtický a j.) význam slov, jež je označují, totiž ve významu něčeho reálně existujícího. Stručně řečeno jejich „sémantická“ existence se zde rozchází s jejich ontologickou existencí. A protože jen to, co má ontologickou existenci (tj. co materiálně existuje) se může stát gnoseologickým objektem (gnoseologickým „protipólem“ subjektu), nepředstavují příklady výše uvedených výtvořin gnoseologické objekty. Jako takové mohou vystupovat jen kontexty (literární, bájeslovný, mýtický, náboženský a pod.), v nichž se nacházejí a z nichž se zrodily, eventuálně osobnosti a situace jejich tvůrců nebo také reálné modely, z nichž byly odvozeny. V podstatě tedy na místě objektových souvislostí vystupují buď jen objektivizované souvislosti subjektové, nebo skutečné objekty, ale zcela jiné než ty, o něž ve významu domněle jde.

Jádro problému skrývá se tedy v různém výkladu existence. Stará filozofie rozeznávala ještě podstatnou rozdílnost dvou významových za-

⁸ V otázce nutnosti zastává Quine tzv. esencialismus, „tj. doktrínu, že určité pří-
vlastky věci (zcela nezávisle na jazyku, v němž se o věci referuje — pokud se vůbec
referuje) mohou být pro věc podstatné (essential) a jiné náhodné“. (W. V. Quine,
Three Grandes of Modal Involvement. In: The Ways of Paradox. New York 1966,
s. 173)

měření: „dictum de re“ se týkalo přímo věcí, zatímco „dictum de dicto“ se vztahovalo jen k výrokům o věcech. Nápor subjektivního idealismu tento rozdíl v určitém okruhu filozofování postupně setřel. Programově a důsledně tuto tendenci vyjádřil Bertrand Russell: „Bytí (existence) je to, přísluší každému myslitelnému termínu, každému možnému objektu myšlení — zkrátka všemu, co se může potenciálně projevit v nějakém výroku, pravdivém nebo klamném nebo ve všech takových výrociích... Čísla, Homérovi bohové, vztahy, chiméry a čtyřdimenzionální prostory, všem přísluší existence, protože kdyby nebyly entitami určitého druhu, nemohli bychom o nich vypovídat. Takto býtí (existence) je obecným přívlastkem čehokoli a připomenut cokoli znamená ukázat, že to je.“ (8, s. 449) A. Plantinga, který s Russellem polemizuje z pozic blízkých tomistické filosofii, považuje za myšlenkové jádro zmíněné argumentace toto: „Rozhodující pro podobné argumentace je názor či intuice, že je nemožné mluvit nebo vypovídat o něčem, co v nějakém smyslu postrádá býtí nebo existenci... Takové věci jako chiméry musí mít býtí nějakého druhu, i když je nepotkal ten osud, aby existovaly.“ (9, s. 134) Jen formálně logické, značně vyumělkované argumenty, které proti Russellově pojetí staví Plantinga, mají však malou přesvědčivou sílu. Z materialistického hlediska je totiž podstatné jedno: celý problém existence je tu radikálně subjektivizován. Rozdíl mezi hmotnou skutečností a jejím psychologickým odrazem je tu rozpuštěn ve všezahrnujícím éteru vědomí. Jestliže realita má charakter vědomé reality a ničeho jiného, pak i existence je existencí v rámci vědomí (psychiky) a rozdíl mezi reálným a fiktivním platí jen v tomto rámci a může být rozhodnout jen zde platnými prostředky, jaké může představovat např. míra subjektivní přesvědčivosti, určitosti atd.

Na neslučitelnost tohoto stanoviska, implicitního každé verzi (tedy nejen russellovské) subjektivního idealismu,⁹ s požadavky života, s vě-

---

⁹ Je třeba připomenout, že Russel v pozdějších pracích uvedené stanovisko, které dříve sdílel pod vlivem Meinonga, opustil. Tak např. uvádí: „Mnozí logikové, kteří neměli k dispozici aparát teorie výrokových funkcí, dospěli proto k závěru, že existují neskutečné objekty. Tak např. Meinong prohlašuje, že lze mluvit o ‚zlaté hoře‘, ‚kulatém čtverci‘ atp. Tyto subjekty se mohou vyskytovat v pravdivých výrociích, proto musím mít jakousi logickou existenci, neboť jinak by výroky, v nichž se vyskytují, neměly význam. Zdá se mi, že taková teorie postrádá smysl pro realitu, který si musíme uchovat i v neabstraktnějších oborech... Přesto si však můžeme položit otázku, jak bychom mohli připustit něco neskutečného, jestliže nic neskutečného neexistuje? Odpověď zní: pojednáváme-li o výrociích, máme v první řadě co činit se symboly a jestliže přisuzujeme signifikaci skupinám symbolů, které žádnou signifikaci nemají, dopouštíme se omylu tím, že uznáváme neskutečnosti v tom jediném smyslu, v němž je to možné, totiž jako popisované objekty.“ (B. Russel, *Logika, jazyk, věda*. Praha 1967, s. 39–40). Odtud se však problém přesouvá na to, jak Russell chápe objekt; a toto pojetí je, jak známo, velmi blízké fenomenalismu (subjektivnímu idealismu).

dou a s materialismem poukázal Lenin při kritice Macha, jenž „sophisticky směšuje vědecko-historické a psychologické zkoumání lidských omylů, všemožných ‚nejpustších snů‘ lidstva jako víry v duchy, skřítky a pod. s gnoseologickým rozlišováním pravdy a ‚pustoty‘“. (10, s. 104) Konečným kriteriem tohoto rozlišení je pro dialektický materialismus společenská praxe. Neboť i když v některých případech je možno již předem odmítnout reálnou existenci toho či onoho poukazem na logickou spornost [např. existenci hranatého kruhu a podobně], nebo jako odporující určité již zjištěné přírodní zákonitosti [např. zákonu přitažlivosti] — což je ve vědě i v životě nejen účelné, ale i nezbytné — přesto vzhledem k určení existence či neexistence platí: a) i deduktivní formy odvozování pravdivosti mají původní základ v materiální praxi, z níž odvozují svou poznávací spolehlivost; b) jen praktická materiální činnost (kontakt) s objektem potvrzuje v konečné instanci pravdivost nových poznatků a tím i jejich v teorii jen odvozenou (dedukovanou, předpokládanou) konstituci s celkem dosavadního poznání. Materialismus je proto neslučitelný s imanencí poznávací sféry.

Je však třeba vzít v úvahu, že jazyk není jen nástrojem poznání, ale má funkci komunikační, emotivní, expresivní a pod., v nichž se slova či pojmu „být“, „existovat“ používá v různém smyslu. (Toho ostatně také využívá sémantický idealismus.) Bylo by proto účelné najít prostředky k výrazovému (formálnímu) rozlišení povšechných, triviálních významů existence od těch významů, v nichž vystupuje jako gnoseologický objekt část materiální skutečnosti, jinak řečeno odlišit případy, kdy je existence vztahována k reálnému objektu poznání (či praxe) od případů, kdy je existence spojována s verbálním nebo jiným znakovým záznamem jako sekundárním typem poznávacího zaměření a doprovází tak objekty (výtvoři) jakéhosi druhého řádu nebo jen „objekty“ (tj. fikce, pseudoobjekty a pod.) Účelné je to mimo jiné i vzhledem k častým významovým a intencionálním záměnám v řeči nebo argumentaci: leckdy totiž popíráme existenci výpovědi o věci (objektu), aniž bychom popírali existenci věci a naopak — popírá se existence věci, aniž by se popírala výpověď o ní.

Stojí proto za pozornost pokus o terminologickou diferenciaci, který v tomto směru podnikl z materialistických pozic J. Margolis. Používá výraz [pojem „existuje“₂ pro označení existence v autentickém materiálním smyslu na rozdíl od „existuje“₁ pro odvozené nebo přenesené významy existence. „Když považujeme za vhodné myslet o něčem, vzít v úvahu, připouštět, vypovídat nebo mluvit o něčem nebo (v čistě gramatickém ohledu) činit výpovědi, vypovídáme o tom, co ‚existuje‘₁ — což nás nesmí vést k předpokladu, že to, o čem vypovídáme, existuje v aktuálním nebo reálním světě, tj. že ‚existuje‘₂ nebo reálně či aktuálně existuje.“ Nebo obráceně: „Mluvit o tom, co existuje₁, znamená prostě mluvit o referentech naší výpovědi; mluvit o tom, co existuje₂, znamená

mluvit o tom, k jehož referentům patří také aktuálně existující jevy.“ (11, s. 95—96)

Odtud se názorněji rýsuje rozdíl, který je třeba vést mezi gnoseologickým objektem a předmětem slovní výpovědi.¹⁰ Neexistuje-li objekt poznávaného vztahu reálně, nevzniká poznávací vztah mezi subjektem a objektem, nerozvine se dialektika poznávacího procesu a není, co by bylo možno verbálně označit a zakodovat. „... nemůžeme mluvit o ‚ničem‘, tj. o tom, co vůbec neexistuje a ačkoli můžeme o tom vypovídat v gramatickém smyslu, fikce, imaginární entity a podobně neexistují.“ (11, s. 97) Odtud dospívá Margolis k závěru inherentnímu každé materialistické filozofii a Leninem explicitně formulovanému, tj. že existence hmotné reality je nám dána primárně prostřednictvím smyslového vnímání, aniž by se na tuto zprostředkovanost redukovala. S tím je zároveň nerozlučně spjata časoprostorová forma hmotné existence. (Genetické studie vnímání potvrzují zachycení časoprostorového rámce už na senzoričtém stupni). Takto tedy platí, že co neexistuje v nějakém časovém nebo prostorovém sektoru světa, co nemá časoprostorovou charakteristiku, objektivně neexistuje.

Přezkoumání problematiky existence nám celkově ukazuje i na složitost teoretického poznání vůbec a určení jeho objektů zvláště. Distance od přímého styku s objekty, která tu vzniká, je více než kompenzována rozšířením poznávacího obzoru a intenzifikací (prohloubením) poznávacích pochodů. Ale s tím vyvstávají i stíny záležitosti. Řeč (druhá signální soustava), která vystupuje jako hlavní lidský nástroj a rezervoár myšlení, nemá sama o sobě — jako znakový systém — jednoznačný vztah ke skutečnostem, jež označuje. Tento vztah je nutno společensky stále kontrolovat a přezkoumávat. Možnost desinterpretace s ohledem na objekt poznání přitom nespočívá jen v nedostatečném (neúplném, nepřesném atd.) informačním příjmu, daným neúplností nebo nepřiměřeným zpracováním odrazového procesu, intervencí pudové, emocionální či ideologické stránky, ale může být spojena i s vlastními „mechanismy“ poznání. Tak se např. ukazuje pravděpodobným, že „nervový systém koduje slova a ‚věci‘ téměř stejným způsobem a z hlediska nervového systému slova a to, k čemu se vztahují, jsou velmi těsně spjata.“ (12, s. 273—274) Intencionalita myšlení, která je sama jen tendencí obsahově (existenčně) neutrální, může tak být namísto na reálné objekty orientována k fikcím (pseudoobjektům). Připomeňme jen, kolik takových pojmů vzniklo procesem hypostaze! Vezmeme-li pak v úvahu, že výše zmíněné faktory subjektivní podmíněnosti (v neadekvátním smyslu) mohou za určitých vnějších podmínek působit současně, pak si vysvětlíme i případy celých komplexů pseudoobjektového zaměření, jaké v dějinách poznání představují nejen mýty, náboženské „poznání“

¹⁰ Tam, kde výpověď nedodrží gramaticko-syntaktická pravidla řeči, ruší se zpravidla i problém jejího předmětu (designátu, referentu).

a podobně, ale ve filozofii např. valná část scholastiky, iracionalismu, idealistických koncepcí atd., a to i přes jednotlivé dílčí poznatky a reálné postřehy. Historická dialektika poznání objektivního světa nicméně překonává tyto negativní instance, tyto „hluché květy na živém stromě poznání“ (Lenin), které složitost a podmínky poznávacího procesu v té či oné podobě nutně plodí zároveň s adekvátním poznáním.

4. Potenciální objekt a hypotetický objekt

Zároveň s tím se rýsují problémy, které dále čekají na řešení. Některá mají obecnější povahu. Tak někteří autoři poukazují nato, že přes všechny pokrok v tomto směru není dosud plně objasněn přesný vztah jazyka k pojmům. (3, s. 138; 12, s. 260) Takové otevřené vyjádření je někdy stimulačně cennějším než předčasné generalizace. Vedle toho se naskytá řada otázek speciálnějiho charakteru, k jejichž řešení se krok za krokem postupuje. V souvislosti námi zkoumané patří k nim také materialistický výklad u určení specifické povahy takových pojmů, jako jsou potenciální objekt, hypotetický objekt, problém tzv. negativních existenciálů a jiné. Na tomto místě se přitom omezíme jen na několik předběžných poznámek.

Zdá se, že pojem *potenciálního objektu* je — mimo jiné — značně spjat právě s projekty lidské činnosti v čase a prostoru a zvláště s prognostickou stránkou lidského poznání. Jde tu v řadě případů o poznávací zaměření subjektu k něčemu v realitě, co teprve vznikne, nebo je již ve stadiu zrodu, ať již lidskou zásluhou nebo spontánní aktivitou přírody. Má-li být postavena např. budova, pak lidské úsilí a poznání je zaměřeno k objektu, který teprve vznikne, aktuálně ještě neexistuje. Podobně třeba nauka o zemětřesení je zaměřena nejen na aktuální jevy tohoto typu, ale i na budoucí možné projevy (objekty) v budoucím čase. Potencialita objektů jak přírodního, tak společensky podmíněného charakteru pak obecně závisí na vývojových procesech a jejich zákonitosti, na dialektice možnosti a skutečnosti atd.

V případě *hypotetického objektu* dostává se více ke slovu jistý podíl existenční neurčitosti. Přívlastek hypotetický přitom naznačuje, že náročnost či obtížnost poznání (informační nejistota) má zde takový charakter, že objekt poznání nemůže být bezprostředně jednoznačně určen (identifikován).

Toto zjištění se neredukuje na negativní moment. Samo rozpoznání a kvalifikace objektu jako hypotetického vzhledem k dosavadní zkušenosti vyžaduje vždy předběžné poznávací úsilí a vynaložení abstraktní schopnosti. Jako takové předpokládá existenci vyšších teoretických forem (operací) poznání a je vlastní jen člověku. Ale zaměření na hypotetické — stejně jako na potenciální — objekty (tedy nejen na to, co aktuálně existuje a je jako takové zjištěno) má velmi elementární

ráz a sahá až k evolučním základům psychické aktivity, kde vyrůstá ze základní funkce potřeb (pudů), tj. jejich opakované satisfakce určitým druhem objektů. Odtud pak vede cesta k aktivnímu vyhledávání potenciálních objektů a snaha (většinou instinktivně zakotvená a ohraničená) o identifikaci objektů vystupujících v hypotetické podobě. Zvláště ní místo v psychice vyšších organismů zaujímá v tomto směru tzv. orientační chování založené na nepodmíněných i podmíněných orientačních reflexech, které analyzovali zejména sovětští fyziologové a psychologové v čele s I. P. Pavlovem. Použijeme-li pojmů reflexní teorie, můžeme říci, že orientační chování vzniká působením nového podnětu a jeho cílem je vytvořit nevhodnější předpoklady pro rozlišení charakteru tohoto podnětu, pro jeho klasifikaci a identifikaci. (13, s. 178n) Význam každého nového silného podnětu představuje pro organismus problém, který je možno slovně vyjádřit otázkou: „Co je to?“ S tím je bezprostředně spjata aktivizace pozornosti, orientace smyslů, pohybů atd. Je možno důvodně mít za to, že rozvoj podmíněných orientačních reflexu u člověka významně přispěl k rozvoji fyziologické základny poznání.¹¹

Vycházíme-li z materialistického předpokladu, že vnímány nejsou vjemy nebo podráždění, ale působení objektů jimi zprostředkovaných, pak orientačně zaměřené vnímání (orientační reakce) představují první fázi zachycení nových, dosud neznámých (neidentifikovaných) objektů, nebo jejich nových souvislostí a stránek. Objekt vystupuje v tomto stadiu pro poznání a jednání tedy jako hypotetický objekt. Jinak řečeno: něco je zaznamenáno jako objekt orientace (jednání a poznání), ale jeho povaha nebyla dosud rozpoznána. Je možné, že pro ráz okolností subjektivní nebo objektivní povahy nebude ani později stupeň informace vyšší a objekt zůstane objektem hypotetickým (nešlo-li o záměnu vnější percepcie za vnitřní nebo o pseudopercepci, která postrádá vnější referenci). Pro člověka s jeho intenzivní, mnohostrannou poznávací motivací je obecně příznačná tendence převádět hypotetický objekt na objekt rozpoznatý, identifikovaný. Právě rozsáhlé uvolnění od bezprostředních pudových vazeb na ohraničený okruh předmětů umožnilo lidem dalekosáhle rozšířit a prohloubit orientaci ve světě a zaměřit ji směrem k poznání objektů v nohraničeném spektru. Jak u praktického, tak u teoretického poznání zůstává přitom pojmu hypotetický objekt ráz jakési přechodné, provizorní instance.

Postup odtud dále, tj. ke kognitivně určitějším, jistějším formám

---

¹¹ A. Z. Zaporozec, který se rozsáhle zabývá orientační stránkou psychiky, např. uvádí: „Složitější výzkumná činnost, uskutečňovaná člověkem při řešení myšlenkových problémů, vznikla z těch elementárních nepodmíněných orientačních reflexů, které se vyskytují už u dítěte. Vlivem podmínek života a zkušenosti orientačně výzkumná činnost se stává složitější, přibírá nové vlastnosti.“ (A. Z. Zaporozec, Psychologija. Moskva 1965, s. 126.)

rozpoznání (identifikace) objektu je proto významný i metodologicky. Zároveň je spojen také s problémy. U objektů, na něž je zaměřeno vědecké zkoumání a jež mají hypotetický charakter, dostává se více než jinde proto do popředí počet pravděpodobností stejně jako zvýšené nároky na úroveň poznávacích prostředků a zařízení. Progresivní cesta vědy ukazuje, že přechod od hypotetických k určeným, rozpoznaným objektům, přesvědčivě charakterizuje úspěch a pravdivost lidského poznání.

LITERATURA

1. MARX, K.: Kapitál I. Praha 1954.
2. BAŽAN, V. V. — DYŠLEVYJ, P. S. — LUKJANĚC, V. S.: Dialektičeskij materializm i problema realnosti v sovremennoj fizike. Kijev 1974.
3. DUBOVSKOJ, V. I.: Znak i obraz. In: Gnoseologičeskije problemy dialektičeskogo materialisma. Moskva 1974.
4. BUNGE, M.: Filosofija fiziki. Moskva 1975.
5. LEDNIKOV, E. E.: Ob „ontologičeskich“ dopuščenijach v naučnych teorijach. In: In: Filosofskije voprosy logičeskogo analiza naučnogo znanija. Vypusk 3. Jerevan 1974.
6. NAGEL, E.: Determinism and Development. In: D. B. Harris (Ed.) The Concept of Development. University of Minnesota Press 1957.
7. QUINE, W. V.: Notes on Existence and Necessity. In: C. Linski (Ed.) Semantics and the Philosophy of Language. Univers. of Illinois Press 1952.
8. RUSSELL, B.: Principles of Mathematics. Cambridge 1903.
9. PLANTINGA, A.: The Nature of Necessity. Oxford 1974.
10. LENIN, V. I.: Materialismus a empiriokriticizmus. Praha 1946.
11. MARGOLIS, J.: Knowledge and Existence. New York 1973.
12. GEORGE, F. H.: Cognition.
13. Srovnej RUBINŠTEJN, S. L.: Bytí a vědomí.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ПОЗНАНИЕ И ЕГО ОБЪЕКТ. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ

Мирослав Маршик

Возрастающая сложность и абстрактность теоретического познания влечет за собой определенные проблемы философского характера. К ним относится, помимо всего прочего, комплекс вопросов, связанных с характером и определением объекта познания („гносеологического“ объекта) в науке. Одной из первых проблем, рассматриваемых в настоящей статье, является проблема так называемых теоретических объектов. Автор подвергает это понятие критическому исследованию. Он доказывает, что его введение вытекает из переоценки автономии теоретического познания и его особенностей и в своих последствиях приближается к позиции „принципиальной координации“ субъекта с объектом, причем теория познания становится критерием самой себя. Объектом человеческого познания всегда является определенная часть материальной действительности (вещь, процесс, отношение), никогда само понятие этой части материальной реальности. И при своем

исключительном значении для познания понятия являются лишь средством, выполняя инструментальную функцию момента процесса отражения.

Если же объектом познания все же становится само познание как процесс и как продукт, а также его составные части и элементы (восприятия, представления, понятия, теории и др.), то вовсе не как субститут тех материальных объектов, которые оно в субъективной (мыслительной, идеальной) форме воспроизводит, но как уже объективированный процесс, который в своей социально-исторической, психологической, языковой и другой обусловленности и форме вторично-становится предметом специфического исследования. Выяснение этих взаимосвязей, однако, полностью не осуществимо без устранения конфузности, не раз сопровождающей понятие существования. Автор подвергает критике те взгляды, которые узко специфическое понимание существования в семантике, логике и математике смешивают с философским (онтологическим) значением существования, связанным с пространственно-временным бытием материальных объектов. В заключение своей статьи автор рассматривает проблему содержания и познавательной функции понятий „потенциальный объект“ и „гипотетический объект“ и пытается определить их специфические знаки.

EINIGE PROBLEME DER THEORETISCHEN ERKENNTNIS UND IHRES OBJEKTS

Miroslav Maršík

Die immer komplizierter und abstrakter werdende theoretische Erkenntnis bringt mit sich manche Probleme philosophischer Art. Dazu gehört auch der Fragenkomplex, der mit der Natur und Definierung des Erkenntnisobjekts (des „gnoseologischen“ Objekts) in der Wissenschaft im Zusammenhang steht. Eines der ersten Probleme, die in vorliegendem Aufsatz behandelt werden, betrifft die sogenannten theoretischen Objekte. Diesen Begriff unterwirft der Verfasser einer kritischen Untersuchung. Er weist nach, dass die Einführung dieses Begriffes eine Folge der Überschätzung der Autonomie der theoretischen Erkenntnis und ihrer Besonderheiten ist und dass er sich in seinen Konsequenzen dem Standpunkt der „prinzipiellen Koordination“ des Subjekts mit dem Objekt nähert, wobei die Theorie (Erkenntnis) zum Kriterium ihrer selbst wird. Objekt menschlicher Erkenntnis ist immer ein bestimmter Teil der materiellen Wirklichkeit (Ding, Prozess, Verhältnis), nie der Begriff dieses Teils der materiellen Wirklichkeit. Trotz ihrer ausserordentlichen Bedeutung für die Erkenntnis sind Begriffe nur Mittel, sie erfüllen eine instrumentelle Funktion des Momentes im Abbildungsprozess.

Wird jedoch die Erkenntnis selbst zum Objekt der Erkenntnis als Prozess und Produkt mit seinen Bestandteilen (Wahrnehmungen, Vorstellungen, Begriffen, Theorien usw.), so wird sie es niemals als Substitut jener materiellen Objekte, die sie in subjektiver (gedanklicher, ideeller) Form reproduziert, sondern als bereits objektivierter Prozess, der in seine sozialen, historischen, psychologischen, sprachlichen und anderen Bedingtheit und Gestalt sekundär zum Gegenstand einer spezifischen Untersuchung wird. Zur Klärung dieser Zusammenhänge ist es notwendig, die Konfusion zu beseitigen, die oftmals den Begriff der Existenz begleitet. Der Verfasser unterwirft einer kritischen Untersuchung jene Anschauungen, die eine begrenzte spezifische Auf-

fassung der Existenz in der Semantik, Logik und Mathematik mit der philosophischen (ontologischen) Bedeutung der Existenz verwechseln, die mit dem zeitlichen und räumlichen Sein materieller Objekte verknüpft ist. Abschliessend befasst sich der vorliegende Aufsatz mit dem Problem des Inhalts und der kognitiven Funktion der Begriffe potentielles Objekt und hypothetisches Objekt und ist bemüht, ihre spezifischen Merkmale zu bestimmen.